

ԳԵՂԵՑԻԿԸ ԼԵՁՈՒՒՆ ՄԷՋ

(ԵԱՐՈՒՆԱԿ. ՅԵՍ ԲԱՋՄ. ԷՋ 4)

Ե.

Միսրոբեան դպրոցիմ քմաղաւ մը. — Հելլենաւ. քսմ դպրոցի ամգամները. — Խորհմացիի ուս. մամ միջավայրը. — Ուսումնական ինչ մկա. րագիդ ումէիմ Բիւզամդիոմ և Աղիքսամդիւրաւ. — Իմի հարկի տակ հմարուեցաւ հելլենաւքա. մուրիւմը. — Իմի է հելլենաւքամուրիւմը. — Արասյայտուրիւմը հելլենաւքամ գրուածի մը. — Ուրկից կու գամ իր աստիքամաւորումն. րը. — Նիդիէ և իր հելլենաւքամուրիւմը. — Նիզուի ծրփամաւորումներ Խորհմացիի գործն. րում մէջ. — Դաւիթ Ամյալի չափազանցու. րիւմը. — Իմի որ տգեղ կայ հելլենաւքամու. րիւմը. — Իմի որ ազմիւ կայ հելլենաւ. րամիւմը լեզուիմ մէջ.

Լեզուի այս անհաւասարութիւնը ամ. բողջ հելլենաւքան դպրոցին է և Ոյ ոգ կըր. ցիւր է բոլորովին հաւատարիմ մնալ իրենց հնարած դրութեան : Փափաք մը խօսե. լու Միսրոբեան լեզուով, իրենց միջա. վայրի լեզուով, իրենց պայմանադրական լեզուով, ամենուն է ասիկայ . լոյսի և ստուերի մերթ յանկարծական երբեմն աստիճանաւորեալ յաջորդութիւն մըն է իրենց մտածութեան կերպը. Նոյն իսկ ի. րենց պետը՝ Խորհմացի չէ կրցած միա. կերպութիւն ունենալ իր ամէն գրուած. ներուն և երբեմն իր իւրաքանչիւր գրուա. ծին մէջ¹ : իր խօսքի կազմութիւնը Պի. տոյից գրքին մէջ ծանր է, գրիթէ ան. շարժ, չարաձայն, գոյները թանձր ու ան. ախորժ, արուեստապէս հանդիսաւոր : Պատմութեան մէջ ընդհակառակն խօսքը միշտ կտրուկ է, միշտ աշխոյժ, հելլեն. նարանութեան յատուկ գիծերէն շատերը լիաձեռն սփռուած, բայց բառերը խառ. նուրդ մըն են իրենց դրութեան և հայե.

րէնի : Մերթ ազդուելով մերթ իրիւս վա. ւերաթուղթ գործածելով վահագնի երգէն մինչև իր ժամանակ գրուած ամբողջ հա. յերէնը՝ իր պատմութեան լեզուն շատ ան. համակիր տարբերով կը կազմուի, որոնք ուրիշ բանի մէջ չեն լուծուիր ու ձուլուիր բայց եթէ իր խօսքի հոսանքին, սրնթաց ու անդիմադրելի, ինչպէս Երասխի հո. սանքը : իր միւս գործերէն պատմութեան լեզուի նկարագրին ունին ամենէն աւելի Նոննոս, Ամասիա քաղաքին ստորագրու. րիւմը², և Խաբիտա Միլեւացիին Բիւզան. դիոնի պատմութիւնը : Ասոնց մէջ այլ և այլ հայերէններով վաւերաթուղթեր գոր. ծածեցէ ազատ, լեզուն աւելի հաւասար է եղած : Ասկէ զատ հեթանոս գոյն մը ա. ւելցուցեր է. չէ յարգած այն խտիրը զոր Հացեկացին ու Սահակ Պարթեւ դը. րած էին հեթանոս ու քրիստոնեայ գա. ղափարներուն մէջ : Հշմարիտ անտարբեր. ներ, բառերը իրենց նախնական իմաստին կը վերածեն : Ոյ միայն չեն բանադրեր, չեն հալածեր հեթանոս մատենագրութիւ. նը, այլ և կը փնտռեն զայն ու իրենց յատուկ բառերով :

Ասն թէ Արղիսցիւմ առաջին աստուածա. հրամանովմ վարեցամ, վասն որոյ ասացաւ այս. պէս ... Աստուտ երկու կորիւմք ի սրբազանն հասանն ծով՝ ուր ձուլմ և եղջերու առ մի. մեամըք մարակէիմ, առ միմեանս տոնելով զմի. մեամք քմակութիւմ յայսմ վայրի, յորում նիդա. րոս այլ և իրիւմզէս գետք զելս առննմ, մին ի հիւսիսի և միւսն ի մուտս արեւու ծագելով, և առ Նիմեսորէս հարսին քազնին ի մով խառնին : Արդ ի բախում հասնալք՝ և զոհիւք զնիրվայրիւմ հաշնցուցիալ դիս, ազուս ոմն ի քահմայալ. գործութեանն յափշտակալ սուղ մասն ինչ մոյց՝ յայլ փոխարկեաց տեղի, որ ոմնի գրուպորոսի զառասացութիւմն. Նախորդի ումնմ ցուցեալ զհաւուսն թուիս, յորմէ և Արջաւորստ վայրն կո. ւնցաւ³ :

Առանձին նկարագիր մ'ունի Աղեքսանդ. րի վարքը. աւելի Նիդիէի գոյներն ունի

1. Այս անձը որ մինչև իր հիւանդոս ծերութեան օ. րերուն չէր զարդի թարգմանիչ, ամենէն աւելի գործիք արտադրած է իր զարոցն : իր գրուածներէն մաս մը հրատարակուած է Վնետիկի Նորայր իրմէ Թարգմա. նուած կը համարի Փիլոնի, Նիւսացիի, Նազեխագրիի գրքերը, Աղեքսանդրի վարքը, Ուրիպիանու Առակներն ու իմաստասիրեաց խօսքերը : Ասոնց վրայ աւելցնելու է

քստ իս նաեւ Նոննոս, Բարսեղ Անտարացիի Հայեաց ի քեզ, Խաբիտա Միլեւացիի Բիւզանդիոնի պատմութիւնը, Ամասիա քաղաքի պատմութիւնը ...

2. Այս գրուածքին և Թարգմանչին վրայ տես Բազ. մալէպ 1905 թիւ 11.

3. Բազմալէպ 1878 էջ 58.

քան խորենացիրն. զուտ հելլենարան տար-
րը ոչինչ, դարձուածը, բառերը ժողովրդ-
դական, մէջը նոյն իսկ Բիւզանդի շունչէն
բան մը կայ, առատութիւն մը ըստաճքի,
զգացում ու շարժում: Գրեթէ բոլորովին
բացակայ է այն ցամաք, կանոնաւոր,
կտրուկ խօսքը՝ զոր շատ կը սիրէ խորե-
նացի: Հելլենարան գրուածներէն ամենէն
աւելի մօտն է Մեսրոբեան դպրոցին: Կ'ե-
րելի թէ Աղեքսանդրի եռանդը և համբաւը
ազդած են այս հայերէնին վրայ, որ գու-
նաւոր է, աշխոյժ ժողովրդական ու մերթ
խառնաշփոթ:

Այս իրրիս երկդոցում կողմանց կոչ առնէր
պատեւրագողական միող, քաղում թնկիւն ի մի-
մեման բախիւթ՝ մայթմունս ուժգին և դոփիւմ
ստոտիկ անտէին, և կանխիւմ և զոյրում զօրակա-
նից՝ սմպլոց որոտում զօրձէր, և մեծաւ յօժա-
րութեամբ զումարտակալ օսաստէիմ ի զօրծ
պատեւրագմի:

Եւ սկսանումը քարոսից իննի և ոմամք մնաս
առաքելի միջնի յերկիւն, իբր այն թէ ծածկիւն
և ստուերացուցանիլ զպիտակ որակութիւն
տուրքէնմանն ծառագայլիցիմ, և այլք կիսա-
խողորմը մարմիքն անկեալ դեմի յերկրի, մեր-
կեայք յարիւմ յապտոյժ և առհասարակ թա-
թաւեայք: Եւ ի կողմանէ Գարսից քաղումք սա-
տակեցաւ վախճանայք սրով, իսկ Դարձիւ ընդ
կտրուկ դարձեալ թիքաց զեղարտեմակ կառացի
և ի ըստմութիւնէն ի բաց փարիսաւ յամենայն
կաւոյթ: և զերանդիքն յընթանալ կառացի հըն-
ձնիք զբազմադոծ պարսկան, որպէս յարտորայն
զնասիւք մշակքն նմիցիմ, եւ նկնալ Դարձի հա-
ստմէր ի Ստրաբոնկա գետմ՝ իմրն և որը ընդ մը-
մայն էին, և անցին զտեալ զգտաւ հատուցեալ՝
վարձով զկտաւ զկա ուղիք: Իբր այլ բազմու-
թիւն զօրակալանցն կամեցեալ ընդ գետն անցա-
նիլ, ի ստորուստ յուծաւ սառնմի, և այն յափշ-
տակալ էստ զամենեկին զչիս եւս անցեալսը:
Իսկ այնք՝ որ ոչ մասնեցիմ անցանիլ ընդ գետն,
ի Մակեդոնացոցն անողորմ կտորուրեալ լինէին:

Հելլենարանութեան գոյները որ հոս կը
տօգունին, գրեթէ կը կտրուին, դարձեալ
կը պայծառանան խորենացի մտքին մէջ
կազմելու համար փիլոսոփայտաբանական
թիւնը: Ասոր մէջ, կարելի է ամբողջ թը-
րակացիի գերականութեան լեզուն ճանչ-
նալ. շատ որոշ ձեւեր ունի մասնաւորա-
պէս կրաւորականի: Ունի իր քանի մը ժո-
ղովրդական բառերը, իր դասական ա-
ծականներու նախընտրած ձեւերը, իր բառե-
րու իմաստին բունագրութիւնները: Բայց իր
խօսքներն մէջ ամենէն աւելի զգալի է

հելլէն նախագասութեան շեշտը. հոն իսկ
ուր բառերը յաջողըն է լաւ հայացնել,
չէ լաւած այս երաժշտութիւնը: Բառ առ
բառ կը հետեւի իր բնագրին թարգմանե-
լով խօսքի իւրաքանչիւր մասն ու մաս-
նիկ ինչ կարգի և ինչ պարագայի մէջ որ
կը գտնուի, հիշող այնպէս ինչպէս որ կը
կանոնադրէ գերականութիւնը: Մարդ կար-
ծէ թէ խղճմտանքի պարտք մըն է կատա-
րած: Ասկից իր խօսքի շեշտը եղած է
թոյլ, բեկեկեկած, կաղնիկաղ: Եւ ակէ շեշ-
տով անկարելի ըլլալով լսել ամբողջ խօս-
քը՝ շուտով ալ չհասկցուիր. պէտք է թիչ
մը ժամանակ անցնի մինչեւ որ ձայները
ամփոփուին ականջին մէջ ու բառերը
մտքին մէջ որոշուին և պատկերին ամբողջ
շուրթները պայծառանայ:

Հոյակալ ալ է այմ մ զինարարացմ տմիմայն ու-
րիք զօրծ, յստ փափաքման իտաղեանքն բազ-
մազմ խորիմանութիւնում և փափկութեան ընդ
որ մախանմեցումն ելլենացիք և քարկարարք, առ
ի ցոյցս առաւել քան ի քարեկեցութիւն անմիջ
զպատրաստութիւնս կազմածոյն. հեակըմպա-
մեցու և բազմաբնակացոց, տաճարս ի կրայի պա-
տմից և ի փղտկոյն կազմեալս և ի պատուակա-
մազոյն միութոյ. որոց քաղումն ինչ է որ յախնա-
պակապատ է. տմկոյնս ծիրաթի ոսկեհուռ ամ.
կիսայ, և այլ ծաղկամերկս յամենապատիկ երամ.
զոց, առ երկսացմ ձգումն և կարգումն. բաժա-
կաց և բմակեաց բազմութիւն կարգեցեցող և մի
ըստ միւրջէ եղելոց ըստ իւրաքանչիւր տեսակի
Ափսէք և տաշտք և բմակիք և պատժամակք, և
բազմոսիս արուեստակամագոյն մաւակ և ծա-
կարակեայք, իմաստուն համեմարել արքանք մըշ-
զելիս ստուգութիւնս քաղումք ձեռագործք, եւ
պաշտօնեայք սպասարար ծառայք և աղակնայք
գեղեցկակերպք և յոյժ գեղադէշք՝ որակսղի եր-
թեայք անդ ոչ յաղապս սպասուռ առաւել քան
թէ երեսիւղ պատուոցն զերեսս ի հիշա ցամ-
կութիւն ձգի. քանզի ի սոցանէ մամկագործք
որ հմ՝ զգիթիմ պաշտնի, և զբշտնք բերն հոժ-
կուրացոյնք, լոգացեալս և լուցեայք և ողոր-
կեայք զղէմն յարգարեմ և Սկարագործն, և զերթ
զիւրոյն փղեկիցի իմ զրիմակալ յարարեալ հիւ-
սում, և արքակալայս յորիմեալ չպտիմ. քանզի
թաւազէս հմ, որ ոչմ սափրիմ ամենեւիմ. բայց
զառաջի տակաւոյն միայն զհիսրն քաղելն այմ-
չափ միմնիս ի հարթն և ի գուզի բոլորածու
զոյն կազմեալ կերպարան, եւ պատմութեան սող-
ամկուս և սպիտակս ումնի, և զօտի անեալք ի
վիր կոյս գիւմզերծմ ժողովեալ, զառաջի կող-
մամիմ խոմարիմագոյն քան զբարձիս ի միջոյ
ծնկնի. իսկ զվերնիս ի վիր սակաւ մի բոլք քամ-
կում, և իւրաքանչիւր որ կողմն զպմզրածու գե-
ղեցիկ խորշարաղ արարեալ ի վերայ միմիմն
ծալմամբ, ըստ մոցումն պատմութեանց ի միա-
սիմ ծալմամբ ընդ գոտեալ համգրիմածու աւ-
փոփումն, եւ յերկոցումն կողմանց խիմն ի վե-
րայ թողացուցեալ կախն զգովտագոյնս կող-

մանցն, իւր ամացեալ կամ առ մասն ալլը պարմա-
միր: առաջին տեղ մօրտացն արծառակեալ, մօրուքմ
այլ իմէ դեռագնե ծաղկեալք¹:

**Փիլոնի լեզուի ազդեցութիւնը կը թու-
ղուն նաեւ Նիւսացիի և Նազդանգացիի
ճառերու ընթերցումը. ասոնց նիւթը աւելի
ժողովրդական շեշտ ունենալով, ազատ
ձեացեր են զուտ հելլենաբանի տարերը-
նեռու թանձր գոյնէ մը: Խօսքի նոյն շեշ-
տին նոյն բեկբեկումը, անամայնութեանց
նոյն խղճմտութիւն, խօսքի իւրաքանչիւր
մասի ու մասնիկի հանդէպ նոյն անճարակ
եքկեղածութիւնը: Լեզուն աւելի ճկեր է
զաղափարները նուրբ ու նուազկոտ կեր-
պով բացատրելու. այս թարմ արտայայ-
տութեան մէկ գիծը կազմած է կրաւորա-
կանի յաճախութիւնը, որ շատ սովորա-
կան է հայերէնի մէջ: Հելլէն խօսքի
կազմութեան վրայ հայերէն բառեր ընդե-
լուզուած են. ասկից է կ'երևի այն քողը
աշնային մշուշներու պէս թոյլ ու տարտամ,
որ մարդը լուծիւնը կը ծածկէ:**

Այդ գիծն ամայնութեամբ, վասն զի կամիմ, իւր-
բիւր զարքի վաճառական, ամիմայն ուստեղ շա-
նիկ և աստուտ բերիլ իմէ ձեզ շահ. — Ձգմայի
այնպէս առանձնիմ ի խոնարհիլ աւուրմ. և ձո-
վեզրմ զգնալոյմ տեղի. զի և սովորեցի այնպէս
իմ զաշխարհութիւնս զքօսածօքմ այնպիսեօք լու-
ծածիմ. վասն զի և ոչ բերէ իսկ զքաջապնդու-
թիւնմ միշտ լարմ պրկեալի, և կարօտայալ փոքր
իմէ ի խաղիցի ի քաց լուծանիլ իթէ համղերծալ
իցէ դարձեալ լարիլ և ոչ ամպիտամ լինիլ դար-
ծեալ աղեղմաւորիմ և ոչ ամօզուտ ի ժամանակի
պիտոյիցի. Այդ զգնայի և ոտք բերեալ լինիլմ,
բայց աչքս հայէիմ ի ծովմ, և տեսութիւն էր ոչ
խործեալի, թէպէտ և այլ ազգ հեշտալի, յորժամ
համղարտութեամբ ծիրանմայն և կամ խաղայրնդ
եղերսմ հեշտութեամբ իմէ և համղարտութեամբ,
մէջ գիծն ասեմ. արդէն իսկ իրբիւ զքամս զդոց,
սինսն հողմով շնեցեղով ի վեր յառնէր, և մը-
ղընէր իրբիւ յալեցիմ:

Գարս էր համղիպիլ յայնպիսի շարժմունսմ, ի
հեռուսի ի վեր կամզմիլ, և առ ստանալու
բարձրացեալ և ապա մուգամայով, առ եղերսմ
լուծանիլ, իւր այլ զդրացիմ վիժօքմ ամկեալ, և
բարեկարգ ի մանրութիւն փրփուրեալ և բարձրա-
գոյն ցեղէրմ. ուրամբ խիճմ և մամուռքմ, ըս-
պարկեցի և խցեմորթացն մասնարգոյքմ արտաքս
մղիմ և ի քաց թքամիմ, է իմէ որ և յափշտա-
կեալք լինէր դարձեալ հեռամայով ալեացմ. ո'
որք էիմ անշարժք և ամթթեալիք. ոչիմէ

Մուտք և վտանգեալք ոչ յուժեքէ, բայց որքամ
ընդ ալեօքմ ամկամիլ. — Անգամօք զիտեմ իմ
առ իմաստասիրութիւնմ օգտեալ, և որպիսի որ
է՞մ զամենայն կարկառելով առ իմն իմքմ, որպէս
զի մամաւսնդ համղիլցիմ ի զկալուստեցն ցնո-
րիլ՝ զոր և այժմ կրեցի²:

Այս մշուշը կը փարատի իմաստասի-
րաց առանձնեռուն, Ողիմպիանու առակ-
ներուն և Բարսեղ կենարացիին Հայեաց ի
քեզ ճառին մէջ: Երեք մանրաքանդակ-
ներ են պայծառ գիծերով, պփտակ մար-
մարի վրայ: Ասոնց մէջ Խորենացի դար-
ձեալ կը գտնէ իւր պատմութեան կտորեկ
ու կանոնաւոր խօսքը: Չուտ հելլենաբան
տարրը շատ թեթեւ է. աւելի միտքը կը
սթափեցնէ քան կը ճնշէ: Փանի մը բա-
ռերու առումները ազնուացած են ոչ այն-
չափ որովհետեւ գունաւոր պատկեր մը
կ'ամփոփեն իրենց մէջ, այլ որովհետեւ
քաղաքակրթութեան բարձր աստիճան մը
կ'արտայայտեն՝ համաչափ ու յստակ: Այս
երեքը ամենէն պայծառ կտորներն են,
ինչ որ կայ հելլենաբան զպրոցի մարդը
մասնաւորութեան մէջ:

Եպիկուրոս ասէ. Ոչ հրէք ցանկացայ լազ-
մաց հաճոյ լինիլ. քանզի որ մոցա Կաժոյ կ'ը
ուսայ, և զոր իմ ստացեալ էր՝ հնդի է ի մոցա
սորամադրութեմէ. — Մոկրուտէս ասէ. Որք հի-
քարս ունիմ և սիրելիս խնդրեմ, մամն են որք
զիւրեանց անգնաստանն թողեալ՝ գտարին զործին.
— Որք միշտ զբարեկամացն խօսիմ, որ ի մոցա-
մէ հեշտութիւնքմ են՝ յետուի ի թշմամսն դառ-
նամ. — Չղիմիտս ասէ. Որչափ առաւել քարեղօր-
ծես զբարեկամս, այնչափ առաւել զօգուսմ քո
առնիս. քանզի առ քեզ զարձեալ փոքրալիքմ՝
որք ի մոցամէ քաջամտութիւնքմ հմ³:

Խորենացին թէեւ պետն է հելլենաբան
զպրոցին՝ բայց իւր գրչի տակ իւր դու-
թիւնը զսպուած է. իւր գրուածները աւելի
ժողովրդական նկարագիր ունին. և ուր որ
ժողովուրդը կայ, հոն հելլենաբանութիւնը
ազատ ասպարէզ չունի: Հելլենաբանու-
թիւնը դասակարգչ չունի լեզուն է, գիտու-
թեան լեզուն է, և այս տեսակի գրու-
թեանց մէջ է մանաւանդ որ անիկայ յո-

1. Փիլոն, Յաղագս վարուց կենաց տեսականի էջ 19:
2. Յիւսէք ցագարակն անգրեմ երկաթ, անտիպ զրուածէ

մը Գրիգոր Նազիանզացիին:
3. Սոփիք, հատ. Ա. էջ 18-9.

ժարութեամբ կը խօսի, ինչպէս են Դա-
ւիթ Անյաղթի գործերը՝ Այս հեղինակը
ամենէն խիստ ու խրթին հելլենաբանն է
իր դպրոցին մէջ։ Իրան հայերէն գիտ-
նալով՝ շատ թերակատար, շատ սխալ պի-
տի հասկցուի իր միտքը. պէտք է իրենց
պայմանադրական լեզուն ալ սովորիլ. աշ-
խատութիւնը պէտք է կրկնապատկել։

Քսուրդ յեղամակ հակակայսիցս ստորաստիւթիւմ
և քացաստիւթիւմ՝ գործէ յայսմ անկող ռուսացա-
մէ. քանզի միտով հակադրութեամբ յայսոցմ զստ
բացորոշէ յեղամակաց. քանզի յայտց և ոչ մի
որ գծմարիտմ և զսուտմ յայտմէ. իբր զի իւրա-
քանջիւր որ սոցա ուռամց շարամամութեամ ա-
սին. իսկ գծմարիտմ և զսուտ որոշորքմ՝ բստ
շարամամութեան. յպա ուրիմմ յառաջ ասացեալ
յեղամակքմ ոչ որոշին գծմարիտմ և զսուտմ
յայց միայն բստ հակասութեան ասացեալքմ, որ-
պէս ստորաստիւթիւմ և յացաստիւթիւմ, ու զի
զանկիւրմայր յոմամց հակադրութեանց յեղա-
մակն, կարծիքն իմէ որպէս զսուտն և գծմա-
րիտն որոշորքն բստ շարամամութեամ ասիլ,
այսպէս և ամենայն բստ շարամամութեամ ա-
սացեալքն զասուցանիլ զոչմարիտմ և զսուտն։

Այս լեզուն բնականաբար իր ամենէն
թանձր գոյնը պիտի ունենար Կիոնիսիոս
թրակացիի քերականութեան մէջ, որ օ-
րինագիրքն է եղած հելլենաբաններու դը-
րութեան։

Քրիականութիւնն է հմտութիւն որը ի քրիթու-
ղաց և ի շարագրաց իբրու քազում անգամ ասա-
ցեցող. ու մասնովքն են մորա վից. մաթ՝ վերծա-
մութիւն մեղիւն ըստ անողգամութեան, երկիր՝
զրուցաստիւթիւմ բստ մեղիւն քրիթողական յի-
ղանակս. երկր՝ յեղուց և հմտգիր պատմութե-
անց աստիւն ըացաստիւթիւմ. չորիք՝ ստուգա-
բանութեան զլստ, իմեզերիք՝ համեմատութեանցմ
սեպիլութիւն, վիցերիք՝ զատումն քրիթածացմ,
մա՝ ես լսագոյնն է յամենցեանց որը մեղար-
հեստիս են.

Այս զարգացումէն դուրս ուրիշ աստի-
նանադրութիւններ, ուրիշ երփնադրում-
ներ կարծեմ քիչ մը դժուար պիտի ըլլայ
զանազանել հելլենաբան դպրոցի գործն-
րուն մէջ։ Հասած իր ամենէն նկարագրա-

կան արտայայտութեան տոջիւ, կ'ուզեմ
գիտակցութիւնն ունենալ այն ազդեցու-
թեան զոր այս դպրոցը կը թողու վրաս։
Որատիոս կը տրտնջէր թէ լատինները
տկար լեզու մըն է, անկարող իմաստասի-
րութեան և գիտութեան բոլոր նբութիւն-
ները բացատրելու։ Եւ Որատիոս տրտնջե-
լու պէտքը զգացիւ է Օգոստոսի Դարուն,
լատին լեզուի գարնան եղանակին, ինա-
կանաբար աւելի իրաւացի պիտի նկատուին
հելլենաբաններու ըրթնջիւնները նկատ-
մամբ հայերէնի որ շատ չէր հրահանգուած
մտածելու ու գրելու արուեստներուն, Հել-
լենաբանները իրենց այս պահանջը գո-
հացնելու համար քիչ ճաշակ ցոյց տուած
են։ Եթէ Եզնիկ առիթն ունենար գիտու-
թեան և իմաստասիրութեան ամբողջ հա-
յերէն մը հայթայթամտելու, մենք զայն
պիտի հասկնայինք առանց հարկ ըլլալու
ուրիշ լեզու մը սովորիլ։ Շատ էջերու մէջ
անիկայ կը ցուցնէ արդէն թէ իր իսկ հա-
յերէնով կրնայ ամէն բանի վրայ խօսիլ,
առանց հարկ ըլլալու ուրիշ դրութեան մը
դիմելու։ Հելլենաբանները՝ երեք չորս հոգի,
որովհետեւ կը հասկնային իրենց պայմա-
նադրական լեզուն, կարծեցին որ բազմու-
թիւնն ալ զանիկայ պիտի դիւրաւ լսէ,
ախորժի։ Իայց իրենց հնարածը կեղծ,
բարդ լեզու մըն է, ծայթ հայերէն մը,
այսպէս ըսելու համար, ինչպէս կային
ծայթ հայեր, հայ հոռոմներ։ Պէտք է գիտ-
նալ հայերէն իւրաքանչիւր բառ վերլուծել,
պէտք է գիտնալ նաեւ յունարէնը. ասկէ
զատ վարժութիւն մը ականջով հայերէն
լսելու և մտքի մէջ իսկոյն յունարէնը
արթնցնելու. առանց այս ծանօթութեան
անբանաւոր լեզու մը պիտի երեւնայ հել-
լենաբանութիւնը, որ իր անտեղութեամբը
կիրք պիտի հանէ մարդը, կը տեսնուի որ
պարզ լեզու մը չէ, միտքը առանց յոգ-
նելու չի կրնար հետեւիլ անոր, ինչպէս
պիտի հետեւէր շիտակ գիծի մը։ Պէտք է
ուրեմն բուրդովին աւելի հայերէնի մէջէն
այս կոր գիծը՝ որ այնքան հետեւի թո-
ղուցեր է մեր տասնուչորս դարու գրակա-
նութեան մէջ։ Ժողովուրդը սովորեցուցեր

1. Մէկն Ստրոգ. հրատ. Վենետ. էջ 440-1.

2. Գրաւթ Անյաղթի ամբողջ մասնագրութիւնը հը-
բատարական է Վենետիկ։ Այս հրատարակութեան
մէջ կը պակսի Կիոնիսիոս թրակացիի քերականութիւնը
որ իրենն է։

է մեզի արդէն թէ ինչպէս պէտք է վա-
րուիլ անոր հետ : Ժողովուրդը ոչ մէկ
բառ առեր է այս դրութենէն. ինչ որ քիչ
մը ընդհանրացեր են, գիտնական դասա-
կարգերէ իջած են վար, Հելլենարանու-
թիւնը պէտք է ուրեմն գիտնական հայե-
րէնի մէջ մտնէ միայն և չափով մը. կըր-
նան աւրուիլ ուրեմն բոլոր այն բառերը՝
որոնց մակարոյծ վանկերը բառին միայն
յունարէն վանկերու չափակցութիւնը կազ-
մելու համար կցուած են և ոչ իմաստը
ո և է կերպով մը եղանակաւորելու. կըր-
նան աւրուիլ բոլոր այն բառերը՝ որոնց
համապատասխանը կեցեր է հայերէնի կամ
Մեարորեան դպրոցի մէջ, եւ երբ այսպէս
բոլոր կեղծ կեղեւնները թափթփին յերե-
ւան պիտի ելլեն քանի մը ազնիւ գիծեր՝
որ արդէն մեծ ընծաներ են զոր հելլե-
նաբանները իրենց Աղեքսանդրիոյ կրթու-
թենէն բերած են հայերէնի. Ոգի մը բա-
ռերու սահմանները որոշելու, դասակար-
գելու, ոչինչ թողլով տարտամ, առած-
գական :

Ոգի մը հայերէնը գիտութեան ալ լե-
զու ընելու, դրութեան մը վերածուած,
խտացած : Ասկէ զատ, ժուժկալութեան ու
գի մը, ինչ որ չափազանց անհրաժեշտ
էր ցածցնելու համար այն յուզումները,
քիչ մը ամբողջային, որ նոյն իսկ Եզնի-
կի զրչին տակ ստէպ աւելորդաբան է և
երբեմն ուռուցիկ. Հելլենարան խօսքը եւ
ընկալութեան, կրթերու հետ չի խօսի-
ր. զրական է ու միտքի հետ միայն կը խօսի.
անիկայ չափաւոր է, կանոնաւոր, պատ-
ճառաբանող՝ կատարելութիւններ որոնք
անհրաժեշտ էին, արեւելեան հրդեհուած
երեւակալութիւններէ գիտնականներ հրա-
պարագիրներ և հրապարակախօսներ պատ-
րաստելու համար :

Ը.

Եզնիկի հայերէնը իրով երեսում տարի վերջ. —
Փարպեցի. — Վարչութիւնը և քննիչութիւնը
ստատիստ մը կը խոնարհի. ասիկ յառաջ և
կած ազդեցութիւնը լեզուի վրայ. — Անց-
ման շրջանը. — Դր ցկարագիրը. — Որո մը
են իր անմարթութեան պատճառները. —
Դմպէս կարելի է այս շրջանի մէջ արուես-
տի որ տիրանալ. — Ք. քոթիւնաւոր. ուսկէ՞
է իր լեզուի եզակեցութիւնը. — Գ. Կարե-
կացի. իր լեզուն ամենէն աւելի կը բովան-
դակէ հայ արուեստները. — Բազմապատկիւն
մը. — Հայերէնը ժ. դարէն վերջ. — Կարելի է
ազգի լեզու ունենալ. — Դասատուս մը :

Այն արտայայտութիւնը զոր ունէր հա-
յերէնը Մեարորեան դպրոցի գործերուն
մէջ՝ երեսուն տարիէն բոլորովին կ'այլալ-
լի. Կ'երեւի թէ լեզու մը կենսեց մը ա-
ւելի երկարակեաց չէ. Թերեւս ժողովուր-
դը Վասմապուհի դարուն ալ այնպէս կը
խօսէր ինչպէս Վահանի մարգալանութեան
օրերուն, բայց հայերէնը այն ձեւերուն
տակ, զոր տուած է իրեն Եզնիկ կը դա-
դրի միաբերն իրարու հաղորդելու սովո-
բական միջոց մ'ըլլալէ : Եզնիկ ազնիւ
լեզուն այնպիսի բարձրութեան մը վրայ
բերեցապաշտած է, որ եթէ փողոցներու
յատակին վրայ ինչայ փշուր փշուր պիտի
ըլլայ, ինչպէս բազմաշահ մը լըուած տա-
ճարի մը առատաբանէն : Լեզուն գետ մըն
է. Եզնիկ անոր ալիքներէն է՛ն գանգրա-
գեղները վիմաստանց. իրեն լեզուն արուես-
տի գործ մըն է, նմանելու նախանկար օ-
րինակ մը : Եզնիկաբանելու համար նոյն
իսկ Եզնիկի դարակից մը պէտք էր ու-
սումնասիրել այն բոլորը ինչ որ անոր
կատարելութիւնները կը կազմեն : Բայց
հայերէնը չդադրեցաւ հոսիլ շրթունքներէ
և ուրիշ ձեւեր աւել : Երեսուն տարի
վերջ Եզնիկի մահուանէ՛ն՝ տարբեր ար-
տայայտութիւն ունի Փարպեցիին մէջ :

Փարպեցի շատ ուշագրաւ երեւոյթ մըն
է : Արուեստ չընէր, ամենէն աւելի կը
խօսի այնպէս ինչպէս կը խօսի ժողովուր-
դը, ամենէն աւելի անպատուակ կը ցու-
ցադէ իր միջավայրի ու ընկերութեան
սգին : Իր հայերէնը Վահանի մարգալա-

նութեան ժամանակի հայերէնն է։ Ոչ մէկ դպրոցէ ազգեցութիւն չի կրեր, երբէք չի-կասկածիր թէ Մեսրոբեան դպրոցին մէջ աւելի ընտրութիւն, աւելի նրբութիւն, աւելի բարձր ձեւեր կան, երբէք չտառնա-պիր թէ հելլենարանները ամբողջ պայ-մանադրական դրութեամբ մը կու գան հա-յերէնը գիտնական, դասակարգային լեզուի մը շեղել, իրեն մէջ ոչինչ կայ ստրկա-կան ազգեցութիւն լեզուիկէն ու խորենացի-էն, ինք սկզբնագիր մըն է. ժողովրդեանն՝ և իր ժամանակի ժողովրդեանն դուրս Հա-յերու ուրիշ ընկերութիւն չհնանշնար . անմիջապէս անկէ կ'ազգուի։ Եւ հակա-ռակ վահանի գիւտնագիտական և ռազմա-գիտական տաղանդներուն՝ իր դարու Հա-յիրը նոյն ոգին չունին, որով ոգեւորուած էին հզօրն Արտաշէսեան մինչեւ վատա-բախտիկն Արտաշէս, թափն և ծիրանիին հետ կ'իյնան նաեւ այն փայլուն գոյնե-րը, այն դիւցազնական շունչը որով աւել-նաւորուած են Մեսրոբեան դպրոցի գրա-գէտները։ Բարձր, հպարտ զգացումներու ընկերութիւնը չկայ այլ եւս. անիկայ աս-տիճան մը կը ցածնայ, աստիճան մը դէպ ի ժողովուրդը կը մօտենայ և ահա հոյով-ներու ընտանեկան ձեւեր, բառերու ըն-տանեկան առումներ, բայերու ընտանե-կան ժամանակներ աւելի համարձակ ա-ւելի բնական կ'եկլեն վեր քան որչափ որ չեն Նախափորձերուն ու կորիւնի մէջ։ Այն զօրաւոր, այն ներկուտ, այն շարժուն արտայայտութիւնը՝ որ հայերէնի զեղեց-կութեան նկարագիրը կազմած էր, կը ծանծաղնայ, կը թուլնայ, կը նուաղի։ Փարպեցիի բարդած յատուկ բառերը, որ շատ են, իր ամբողջ խօսելու կերպը ժո-ղովրդեան շնորհքներն ունին. պարզ են, բայց թոյլ, անխնամ առանց յատուկ նը-կարագրի մը։ Եւ երբ լեզու մը սեփական նութեան, անհատականութեան կնիք չու-նի, միշտ քիչ մը հասարակ է։ Նոյն լե-զուին ազնուութեան աստիճանացոյցը պի-տի ըլլայ այն ատեն զինք խօսող ընկե-րութեան զարգացումը։ Եւ հայ ընկերու-թիւնը փարպեցիի դարուն քան չէր պա-

հած հին ազնուականութենէն, բայց եթէ միութիւնը՝ որ քայքայուելու վրայ է, և պարզութիւնը՝ որ պղտորելու վրայ է։

Եւ Աշուշայի տեսնալ զայն և ըմկալիս ի թա-գաւորն զմեծն պարգեւ, յարուցալ ի խորանիմ առաջի ամենեցուն ամենալ յերկր՝ Ռոդփէր աշար և ամգիր, և ապա ճարակամբ զգուխ ի գետինն, այսպէս կատարէր զերկրպագութիւնն։ Եւ տեսնալ զայս թագաւորն և ամենեցուն որ ի խորանիմ էին, և զարմացեալք մեծապէս թէ զի՛նչ արար այն, հարցամէր ցմա թագաւորն թէ՛ Վրաց քր-դիչի, զի՛նչ է այդ մոր իմն գործ՝ զոր ցուցիր դու մեզ աշօր։ Եւ պատասխամի տուեալ Աշու-շայի ասաց, թէ Բարիբար արքայ, դուք իմն մոր պարգեւ շնորհեցէք՝ զոր այլ ոմմ ընկերաց ծա-ռայից ի մէջք չէր գտեալ, և իմն արժամ է մոր երկրպագութեանք երկիր պազանի ծոգ, զոր ծոր յայլ ծառայէ զայնպիսի երկրպագութիւն եր-բէք չէր տեսնալ։ Եւ լուսալ զայսպիսի քանն թա-գաւորն՝ յեշուշայէ, և ամենայն բազմութիւն ասագումոյն, յոյժ զովեցին զայն և մեծապէս զարմացան։

Հայերէնը անցման շրջանի մէջ կը մտնէ Զ դարէն մինչ ժ դար։ Անցման շրջանի նկարագիրն է քայքայումը եղած ձեւերուն և վերականգնութիւն նոր ձեւերու։ Բայց այս երկու գործողութիւնները յանկար-ծակի չեն ըլլար, մէկ օրուան մէջ։ Դա-րեր կ'անցնին մինչեւ որ մարդիկ գի-տակցութիւնը կ'ունենան թէ բառարանի և քերականութեան ձեւեր կան որոնք այլ եւս ընտանի չեն իրենց, հին են, ուրիշ ձեւեր ալ կան ընդհակառակն որոնք սո-վորական դարձրել են, մայրենի։ Փոփո-խութիւնները շատ անզգալի ըլլալուն հա-մար, ամէն մարդու փափկազգացութիւնը ծիրուած չէ վերջաւորապէս և արշաւաւոր ձեւերու նրբերանգները զանազանելու. ջա-տերը զանոնք իրարու հետ պիտի շփո-թեն, և ահա լեզուն կը կորսնցնէ իր պար-զութիւնը։

Ուրիշ հանգամանք մը որ կ'արգիլէ անցման շրջանի գործներուն պարզ ձեւե-րու տիրանալու, նախընթաց դպրոցներու ազգեցութիւնն է՝ անհաւասար, ճնշող կեր-պով մը։ Իրենց դարու լեզուն դեռ հաս-տատուն ձեւեր չունենալով բոլորովին ա-ռանձինն ըլլալու համար, և ոչ ալ բոլո-րովին նոյն վճարմանպունի դարու լեզուին հետ, կեղծ նկարագիր մը ստիպուած է ու-

նենալ: Ասոր վրայ աւելցնելու է նաեւ հելլենաբան դպրոցը, որու դրութիւնը ոչ միայն գիտնական գրութեանց մէջ սահմանուած կը մնայ, այլ յիտազայ դարեւրուն կը տարածուի նաեւ քիչ մը գրութեան ամէն ճիւղերուն մէջ:

Բոլոր գրողները Ձ դարէն մինչեւ ժ դար այս արտայայտութիւնն ունին, Կոմիտաս Կաթողիկոս, Յովհան Մամիկոնեան, Սեբէոս, Կաղանկատուացի, Շիրակացի, Յովհան իմաստասէր, Ստեփանոս Սիւնեցի, Դեռոնդ Երէց, Յովհան Կաթողիկոս, Թ.Արծրունի: Իրենց գրութեանն մէջ կան էջեր որ զուտ հելլենաբան են, ուրիշ էջեր զուտ օրինակութիւններ Մեսրոբեան դպրոցէ, կան իրենց ձեւերն ու բառերը, կան Մեսրոբեան դպրոցի բառերուն սխալ առումներ, ընտանեկան մտքով առումներ, կան նորածոյլ բառեր յաջող կամ անյաջող: Էւ այս բոլորը անհարկ, անհաւասար կը կարգով մը. Ազաթանգիտի խօսք մը Խորենացիի խօսքին ըով Եզնիկի ոճ մը է կամ Թ դարերու դարձուածի մը ըով: Երբ կ'ուզեն ընտանի ըլլալ՝ կը ռամկանան, կը տիրացույանան, բարձրանալ ձգտած ժամանակ՝ արուեստի տեղ՝ արուեստակութեան կը դիմեն: Հասարակաց բընազդ մ'ունին բառերն ուղեցնելու, բարդութիւնները շատ խիտ ընելու, շատ զգացմամբ լեցնելու, մեծ ճիգ մ'ունին զօրութիւն զգացնելու, և ճիշդ այս իրենց ճիգը կը ցուցնէ թէ հայերէնը զօրութենէ ինկած է, ծերացեր է:

Լիբիք մշտնջենաւոր և ծորք անդգայիմք ալ լիկոծեալք՝ հմազանդեալ կամ բամիմ Աստուծոյ քարզիկ վիթնառաք հրաբանմմ՝ յորժամ հայի յիրկիր զողագոյցամէ՛ զմա, և ի սմբձիմ ի լիբիմս՝ ծիթմ, որպէս և այժմ՝ անա յերեսաց ծեսոմ՝ բարձրացանալ բլուրքմ հարթեալ հաւասարեցամ, և այլփարթեամ խորքմ ջրայեղց յոմութիւնք՝ ամղէմ յիթիքամ սուգամ, զի հաճիքիմ փառք Պարսից տէրութիւնամ խոնարհեցաւ. գանդա խորոնտ բարձրութիւնս մորա՝ խորք ծածկեցիմ. իոցիմ թիւաւոր արժամք խորոցս ի հողմուտոյց եռամղմամէ. և փուշք ազարակի՝ օգասյաց թոյմամբ հեկալ տաղաւարեցամ ի վերայ մկաւմաց լայնատարած ծովուն: Ձի որպէս ջուրք բազմալք կոհակաշարժ ըմմութեամբ ծովասոյգ առմեմ զերկիր, մոյմպէս յերեմմ ժամանակի թազաւորեց չոռմոմոց՝ ամբոխեալ զօրօք հիսնաւ. ծով զըմղհմարակամ աշխարհիւր առմէիմ բազմութիւնս, — Կաղանկատուացի

Անցման շրջաններու մէջ, ուր միջավայրը ոչինչ ունի ներշնչելու, միայն անհատական ճիգերու կը մնայ յատուկ ձեւեր գտնելու, եղած ձեւերէն զոմանա նախընտրելու, և անոնցով առանձին արտայայտութիւն մ'ունենալու: Ըստ մենք Ձ դարէն մինչեւ ժ միայն երկու հոգի ունեցած ենք՝ որոնք կրցած են հայերէնի նոր ձեւ մը տալ. Թէոփր Քոթեմաւոր և Գրիգոր Նարեկացի: Քոթեմաւորէն եւրբ կտոր ունինք. Ինկիթմ Մայրապոռնա, ցոյն, Ներքոյեան ի Սուրբ Խոյն, Գովհսո ի Սուրբ Կոյսն: Իր գրութեանն խորագրին մէջ ինք կը կոչուի ձգնաւոր միտընակեաց, Շնորհաւ այս երկու մակդիրնեւրուն է որ ինք լեզուի արուեստ մ'ունեցած է: Միայնակեաց ըլլալով, իր կարողութիւնները չեն ցրուած անցման շրջանի անորոշին մէջ. կեդրոնացեր է իր մէջ և միջավայր մը ստեղծած է իրեն՝ զոր ինք միայն կը լեցնէ. ինք իր լեզուն ամբողջ դարու մը, ամբողջ ընկերութեան մը արտայայտութիւնը չէ. այսուհանդերձ արտայայտութիւն մըն է, թէեւ միայն իր անձին: Ձինք հասկնալու համար հայերէնը գիտնալ միայն չի բաւեր, պէտք է իր հայերէնը գիտնալ: Իր քառասուն էջ մատենագրութեան մէջ աւելի նոր բառ կը համրուին, քան ուրիշներու հատորաւոր զբրութեանն մէջ: Առանձին լեզու մը ունի:

Այս լեզուի արտայայտութիւնը արդիւնք է իր ճշմարտ մակդիրին: Չափազանց ճիշդ, ինք աւելի որոշ կը տեսնէ զգացման մը վերլուծութիւնը, զոր բացատրելու համար աւելի յարմար կը գտնէ հելլենաբան դրութիւնը, քան Մեսրոբեան դպրոցը: Ինք հելլենաբանները ուսումը նախընտրած է. իր քառասունական կեանքը դիւրաւ պիտի համարէր անոնց դասակարգային լեզուին: Բայց իր ըով հելլենաբանութիւնը կը շեղի իր նպատակէն, այլ եւս գիտութեան լեզուն չէ, որուն համար հնարուեցաւ և զոր այնքան հաւատարմութեամբ գործածեց Գալիթ Անյաղթ: Քոթեմաւոր գանիկայ զրականու-

Թեան լեզու կ'ընէ: Իր լարուած ուշադրութեան արդիւնք է միանգամայն զգացումներուն ոչ միայն վերլուծութիւնը ուրոշ տեսնել, այլ և քանի մը զգացումներ միաժամանակ տեսնել: Իրեն այս տպաւորութիւնը բուզէարար բացատրելու համար բնականաբար բարդութեան դիմած է. բայց երկու բառ միացնելով, զոր միայն կը թոյլատրէ ազնիւ հայերէնը, զոր չըլլար. ինք անոնց թիւը երեքի, չորսի կը հասցնէ, հանդերձ իրենց ածանցներովն ու յօդակապերովը: Անխտիր քաղած եմ իր էջերէն ասոնց քանի մը նմուշներ. Խոյրտպտակազարդ, յոգնազանգոռնակ, քաղժամ, յեղունակաբոն, իրկնանդովակառա, հոսա, հանդովաշարժ, սպարաբանմոխիթիթ, վերագարբնակատարաւորձ, հրայտասաճանակադեղեւորին:

Խօսք մը՝ այսպիսի բառերով հիւսուած՝ շատ քաղցր չըլլար. ամէն բառի վերջ շունչը պիտի հատնի, և շեշտը պիտի բեկբեկի: Եւ ամբողջ էջեր՝ այս լեզուով զրուած պիտի ունենան արտայայտութիւն մը եզակեան, բրգային, խժամայն, դանդաղ, չափազանց ներկուռ, չափազանց թանձր:

Արդ երկուսը ի բնութիւնն, եւ ամերկիւղութիւն ի յամծնիշխան կամս իմաց, Յաղագս այսորիկ անկէմ առնուեալ օրիմապահուսմ, գիրական հոս, մոյցիցմ բարեխմամովմ Աստուծոյ առ Սա մեղադիր զմարդոյն առնելով զկամս. իսկ մորա իմբմիշխանութեամբ թիկնադեմալ գերկիւղ օրիմացմ, ուստի մեծափառութեամբ ցամկացեալ՝ յամհպիլմ մեր. ծննայր փայտ ապարասամարար, և գեղադէշա, դիտակ զիսայրիմ կապտէր յաւակմագեղծ. իսկ ոյմ ի մաշակելմ ի մակագգեցիկմ արտամերկա. մայր ի փառացմ, և ապա մերգործէր մմա յիշումմ օրիմադրիմ . . .

Այսօր մեծ խնդութիւն ամենայն տիեզերաց. քանակ քացաւ դուռն արեւելիս աստղամշամ համապարհում մոզս համելով բմծայաբերո, երկմաւոր հրեշտակաց արքայիմ մատուցանելով ոսկի արքայական՝ իմբմահողարուսակ արուեստահմարագործութեամբ մարքագտեալ և գումագարդեալ ի շողիմն հրալուսամամալադեղմութեամբ, կրմ. դրոնի երեւիլի ամուշահոտ, և զմուռն պիտամիւս և խորիւղայինց * :

Որ զմախաղասական ապացուցութեամբն զմա.

կերելութիւն քաղաքեալ հոգեմեղիկ և մարմնա. քմար երգողիմ, ի վաղմջուց հոտէ հաւեալ ծայ. մէր՝ զսերկածիմ էակմ զի՛ միտայ փայտիմ քա. զագրականմ գերածութեամբն արտաշնչացեալ անտղիկ իմբմակայութեամբն ծիրելով ի վերայ հիթմոռաց մշամ և լոյս երեսաց, ամստուրա. կամ իրակեալ մերգործիլ աստուած ելով բամմ * :

Ինդրայի հայերէնն ալ ազնուականութիւն մ'ունի, քանի որ մինչեւ է դար կ'ելլէ անոր հնութիւնը:

Միւս արուեստագէտը, Նարեկացի, յաւրդիր է աւելի աւարտուն ձեւ մը տալ հայերէնի: Ինք միակ հեղինակն է, որ ամենէն աւելի կրցեր է զգացնել իր լեզուին մէջ հայկական նկարչութեան, ճարտարապետութեան, երաժշտութեան ոգին այն ձեւերը՝ զոր տուած է անոր թրիստո, նէութիւնը: Մարդ առջի անգամ Նարեկ կարողաւուն կարծէ թէ խոր, բուռն զգացման մը արդիւնք ըլլայ, զրուած բորբոքման վայրկեանի մը. բայց այսպէս չէ: Գրիւրը Նարեկը գրած է, որպէս զի իր աւուռն մնայ՝, որպէս զի բուրդուն չմեռնիմ, ինչպէս կ'ըսէր Որատիոս: Այս գիտակցութիւնն ունենալով բնականաբար պիտի նայէր իր զգացումներուն՝ նախամեծար համարած ձեւերը տալ, արուեստ մ'ունենալ:

Իր արուեստը հայերէնի ոչ մէկ փուլ չիմերժեր. բայց ամենէն ալ միայն այն գիծերը կ'առնէ որոնք աւելի յարմար են իր շէնքին ամբողջութեան: Մեսրոբեան զպրոցէն առած է իր բառարանը, հելլենաբան զպրոցի զուտ հելլենաբանութեանէն քիչ բան ունի, միայն քանի մը բառեր, ունի անոնցմէ շատ բարդութիւններ, յատկացուցիչը յատկացեալէն, ածականը զոյականէն բայով կամ խօսքի ուրիշ մասով մը զատելու սովորութիւնը, կամ զանոնց հոլովով ու թիւով համաձայնեցնելու վարժութիւնը, որ իր երաժշտութեան մէկ ձայնանիշը կազմած է, ունի քանի մը հասընտանեկան բառեր կամ բառերու ընտա.

1. Ընդդէմ Մարգարունցոյն.
2. Գովեստ ի Սուրբ Արշակ.
3. Կերթոյեան ի Սուրբ Խաչն.

4. Եւ թէպէս վաղեմն ընկալայ իր զմահացու, այլ յարակայութեամբ բանի այսր սոսիքի գրեցայ կեն. գանի: — Նարեկ, բան 2Զ, էջ 547.

նեկան առուներ, ունի իր յատուկ բար-
դութիւնները՝ որոնք կոանակուռ են ու
համաչափ, ունի ամբաւ բազմութիւն մը
փոխարեքեալ բառերու, երբեմն փնտռուած՝
բայց միշտ պայծառ պատկերներով: Զայ-
նարկուներէն իսկ առած է անոնց խօսքե-
րը մինչնոյն յանգով վերջացնելու սովո-
րութիւնը: Ինք՝ իր խօսքին վրայ այնպէս
է՛րաշխատէ, ինչպէս մարմարի վրայ, նոյն
հաստատուն, նոյն որոշ ձևերը կու տայ
անոր. գլխաւոր առաջարկութիւն մը, ստո-
րակարգեալ մը, միջանկեալ մը՝ ունի իր
վանկերու չափը, իր ամանակի. չափը, որ
արձագանգ կու տայ յաջորդին մէջ,
և այսպէս հետզհետէ ամբողջ էջերու
մէջ: Յատկացողիչ յատկացեալի և ածա-
կան զոյականի երկայն շարունակութիւն
մը: Շարժում կայ՝ բայց շատ կանոնաւոր
թաւ միակերպ: Իր խօսքի միակերպու-
թիւնը յառաջ բերած է միակերպ ալ և-
րաժշտութիւն մը որ որոշ կը հնչէ, բայց
կարճ կը տեւէ, ու քիչ ծալք ու ծաւալ
ունի: Մոթիվ մը կը գտնէ բայց մինչեւ
որ ուրիշ մոթիվ մը գտնէ, ունկնդիրը կը
սկսի մտափել արդէն: Եզնիկի հակառակն
է: Անշուշտ իր դարու ընթերցողները
էւելի համբերութիւն ունէին: Իր արտայայ-
տութիւնը ներկուռ է՝ բայց տխրութեամբ
ընկճուած՝ լուրջ՝ առանց ճնշող ըլլալու,
ըլլալով հանդերձ քիչ մը թանձր, քիչ մը
ծանր, շարժումը միակերպ՝ բայց ոչ բը-
նազդէ յառաջ եկած, միտքը որոշ է, բայց
խոր, հեռու, քողաւորուած. աղամանդ մ'է,
խաւերու տակ, աստղ՝ միջոցին մէջ, հրա-
շակերտ մը՝ քողաւորուած: Տեսնելու հա-
մար պէտք է ծօղի, մօտենալ, տեռազեր-
ծել: Իր խօսքի մեղեդական կազմութիւնը
և իր արտայայտութիւնը բացատրել կ'ու-
զեն կարծես հայկական քրիստոնէական
եկեղեցին, որուն կաթողիկէն երկնասլաց
շարժում մ'ունի, բայց միակ շարժումն
է, պատերը ձուլ, թանձր, սքաւառ ու
համաչափ ցարերով, պատուհանները նեղ
ու քիչ: Ներսի արտայայտութիւնն ալ բը-
նականաբար պիտի ըլլայ լուրջ, անշարժ,
նսնմաստուեր, ուր ցորեկ ալ տեսնելու

համար ճրագի պէտքը պիտի զգացուի, և
ուր շարականներու անվերջանալի միօրի-
նակութիւնը մտափել տալու չափ կրկնուի:

Ողորմաւ, տէր, մահու մեղապարտի յաւուր
արձումբն շնչոյն կնիղանութեան, միմիջ ալացս
ողորմագիմ հայիցուածս ի բարձունս կողիողիցի,
զբազմարկածեան ուղւոր զանգերծ ընթացեցմ
զամիսայելիքն Յամապարտ յայտ քերիւղ մտացս
տեսմամբ ամիմայիւն վտանգեալ և ի յիշ ըմա-
կութեամ յարկես նկատաւոր յիշիցն շաւիղ, թը-
շուտացեալ կիսամոռութեամբ, դիմօք այլայ-
լութեան, տեստմամբ մատամնց, կարկամ հա-
ռայմամբ, մտաւոյ հիծութեամբ, մըքանած ծայ-
նիւ. յոգի թափածութեան յընթամամանալ տարա-
կուսամագ՝ ի խորոցս անբերութեան զգործիցե-
լոցս ողբալով հառայնիմ, քարոյ ես, քարեզոյթ,
և անդ հրաշագործիլ յաւեյ զօրհրդութեամբ ա-
սելով թէ ողջ եղիլի յոյւզոյ խորասկծամէ, և
կամ թողեալ յիցիմ քիզ միզանք քո՝ կամ թէ երթ
ի խաղաղութիւն սրբեալ ի միզաց, եւ զոր յայնմ
ժամու ոչ ժամանցից պաղատել, այսօր ընկալ-
ցիս ամբողջսիրապէս, ով երկայնամիտ բազ-
մամորոյ ամենակեցոյց, ցորժամ, որ այժմ քա-
մապամոյց խորխորածայն սիզազող բարձրապա-
րանք, ամենալ ղեմի դի անկնիղան, կարկան ի
խօսից, կաշկամղեալ ծնոքօք, լքեալ անդամօք,
խփիալ շրթմարք, կափուցեալ աչօք, տախտակ
անշարժեմ, կնճղ կիսայրեաց, քործամ անգագայ,
պատկեր ամցարբաւ. գոյութիւն անշունչ, ողոր-
մեկի տեսիլ, աշխարհի կերպարան, ողբալի օրի-
նակ, եղկելի դէմք, արտասուելի մմանութիւն,
լուցեալ իզուռ. ցամաքեալ խոտ, թօթափեալ ծա-
ղիկ, ծորիսալ զիզ, շինեալ աղմբար, դատարկ կա-
կորդ, խոպանցեալ սիրտ, աղիւնալ ազգարան,
սպտիկալ աղբեր, թալկացեալ մարմն, ժողիւնալ
որովայն, քակտեալ տաղաւար, կոտորեալ ոտք,
քաժամիս յոգք, հատեալ ծաւ, սղոցեալ աք-
մաւ, թողեալ տուռ, հիծեալ արտ, ստորախն-
գեալ րոյս, օտարացեալ բարիկամ, մոռացեալ
պահեստ, թաղեալ զարշուշիւն, մեծիմալ ատելի,
բարձեալ իւէթ, անարգեալ կմախք, և իբր զամ-
պիտամ առ ոտն կոխեալ, քարօտեալ այլոց մաղ-
թման, որք զհատատոց թշուառիս ծայնի նուա-
գեալ աղերս հառաչման, ցօղոյ արտասուաց
քարերիցից զթութեան ի բարձունս տարածա-
մնն, զառ քեզ դարձն յեղանակն արգահատե-
լով, զոր օրինք. զմշտն խաչիդ փրկութեան, զոր
երկրպագութ. զյարութեանմ ճշմարտութիւն, ու-
րում հաւատամք. զփառացք քո յայտնութիւն, զոր
փառարարիմ. զդատաստանից հանարարութիւն,
զոր խոստովանիմ. զքամիցդ յամղիւնամութիւն
յորժն զարձուրիմ. զգոլուրդ սրբոյ իմն ուղեկ-
ցութիւն, որք պաշտնմ. զօժմանդ տեսանազարե-
թիւն, զոր և համրութիմ, զթագաւորիմ ընդ քիզ,
ուէր Յիսուս, որում պաղատիմ: Անդ լքաւ սիր-
ժեցաւ բարձաւ տրոնիցաւ փախեալ սրացաւ տե-
դի ետ կցորդութիւն զուգութեան կնքցարդոյ կնք.
զամնութիւն և յոյսդ որ ի քեզ պարգեւ, մնա-
ցակամ և ամբնջակամ յիշատակարամ պահեցաւ:

Այս լեզուն իր փայլուն փոխաբերու-
թիւններովը իր զգացման ու բառերու տե-
ւողական առատութեամբը, իր խուռն ու
ստուերամած բարդութիւններովը, իր խօս-

քերու չափակցութեամբը, իր երաժշտութեամբը որոնց ամենուն խորը պայծառ պատկեր մը, իմաստ մը կը ծածկուի մտքիս մէջ խոր մանկութեանս յիշատակ մը կ'արթնցնէ, հայկական կեանքի և արուեստի նկարագրական գիծ մը: Երկու հայ աղջատ ողորմութիւն խնդրելու եկած էին մեր տուն. ի փոխարէն՝ մեզի հաճոյք ընելու համար, դուրս քաշեցին իրենց տուրիկէն ծրար մը. ամէնքս հետաքրքրուեցանք: Անոնք սկսան բանալ, ծալք ծալքի ետեւ վառեր՝ հիւսուած զգոյշ մատներէ, շղարշներ բանուած փափուկ ձեռքերէ, ուրիշներ՝ ասղնեգործուած ծաղիկներով, հրեշտակներով, հայրապետներով ու սուրբերով, ուրիշներ ոսկիով փայլփլուն, — մեր համբերութիւնը կը հասնէր, անձկութիւնն իսկ կը նեղուէր, — և անոնք կը շարունակէին բանալ ծալք ծալքի ետեւ, անվերջ յաջորդութիւն մը նմանօրինակ շղարշներու և ծաղիկներու ու դէմքերու, և ահա, — *dulcis in fundo*, — յերեւան ելաւ հայկական խաչ մը, նուրբ բանուածքով, շողշողուն մարգարիտներով, զմրուկներով և ազնիւ քարերու ուրիշ շատ տեսակներով, շնորհուած բարեպաշտ տիկնոջ մը, Կատարմիդէի մը կամ Զապէլի մը պարանոցէն ու բազուկներէն ու բոլորն ալ խունկի և ժամանակի ալիքներէն մթարուած ու նսեմաստուեր:

Տասներորդ դարէն վերջ հայերէնը անցման շրջանէ դուրս կ'իլլէ: Ազնիւ հայերէնի և ընտանեկան հայերէնի ձեւերու տարբերութիւնը այնքան էր շեշտուի, որ այլ եւս վտանգ չիկայ զանոնք իրարու հետ շփոթելու: Գիտակցութիւնը կ'ունենան որ երկու որոշ հայերէններ կան, մէկ կը գիրգերուն՝ զոր չեն հասկնար, միւսը խօսակցութեան, որուն չեն հաւնիր: Մէկը բարձր լեզուն է, պատմութեան մէջ լուսապատկուած դիւցազներու լեզուն, միւսը ցած լեզուն է, դեռ փողոցներու մէջ քալող ուսմիկին: Անջրպետն այս երկու լեզուներուն մէջ այնքան մեծ է, որ անգիտութեամբ այլ եւս կարելի չէ շփոթիլ երկուքին ձեւերը: Կամ պէտք են մարտ-

քեան հայերէնով գրել, կամ իրենց խօսած հայերէնով: Յաճէն կը խորշին, բարձրին չեն հասնիր: Հինի և նորի կոխը բուն այս դարերուն կը սկսի: Եւ իրենց այս պայքարը աւելի ներքին, աւելի հոգեբանական ու բնական էր, քան տառնակ տարիներ յառաջ մեր լրագրութեան մէջ ծեծուած աշխարհաբար — գրաբարի հարցը, որ զուտ արուեստական կոխ մըն էր: Մէկը իր դարաւոր հեղինակութեամբ կը ճնշէր իրենց մտքերու վրայ, միւսը ինքնին կը ծնանէր մտքերուն մէջ: Սոսկ պուստան երկուքն ալ գործածել: Գրաբարը սեփականելով աւելի պատմական և եկեղեցական մատենագրութեան, աշխարհաբարը գիտութեան, բանաստեղծութեան, առականութեան, ազատ մտածութիւններու ու զգացումներու: Գրաբարը աղէկ գրելու համար, մեծ տաղանդ, նուրբ ճաշակ և սուր փափկազգացութիւն պէտք էրունենալ: Իսկ անոնք կ'երեւի թէ գրաբար գրուած գիրքերուն մէջ բնաւ տարբերութիւն չեն դրած: Միասնորեան դպրոց, հելլենաբան դպրոց, անցման շրջան իրենց համար հաւասարապէս բարձր լեզու են: Իրենց ամենէն ալ ազդուած են: Գրաբարը աւելի վարժութեամբ կը գրեն քան գիտակցութեամբ, աւելի կականջով սովորած են զայն քան մտքով: Այսուհանդերձ Արիստակէս Լաստիվերտցի, Մխիթար Գոշ, Յովհաննէս Սարկաւազ, Ներսէս Շնորհալի, Ներսէս Լամբրոնացի և ուրիշներ կրցած են առեւտելոյթ պարզութիւն մը տալ իրենց գրաբարին, որ ընտիր ըլլալու պատրաստ կու տայ: Միայն քիչ մը մտնէ գիտել պէտք է տեսնելու համար թէ որքան անորոշութիւն, անհարթութիւն, օտարութիւն, խեղաթիւրում, և այլատեսութեամբ կայ իրենց գրաբարին և Միասնորեան դպրոցին մէջ: Ոչ ոք կրցած է զգացնել այն պարզութիւնը՝ այն յստակութիւնը և այն առոյգ թարմութիւնը որ նիմփայական ու ձրիատուր շնորհներն են Յովսէփ Պաղնացիի, Սահակ Պարթևի և Եզնիկի հայերէններուն: Քանի մը ժամանակագրիներ, ինչ-

պէս կիրակոս, Վարդան, և մանաւանդ Մատթէոս Ուռնայեցի, մերթ նոյն իսկ լամբրոնացի, զորաբար գրել ուզած միջոցնին ալ անակնկալ կերպով մը բարձր ձեւէ մը կ'իյնան ցած ձեւի մը վրայ, իրենց լեզուի առերեւոյթ միակերպութեան կադի մը, կոտորածի մը տպաւորութիւնը ընելու աստիճանն Նոր ձեւերը իրենց ներսը կ'եռան, պոռթկալ կ'ուզեն, զորս ալ բուրոյթին չեն կրնար զսպել: Ասոնցմէ խոտորիլ ուզած միջոց՝ ստիպուած են օդին մէջ կամ ուրիշներու քով փնտռել բառեր ու ձեւեր, ինչպէս ըրած է Մագիստրոս՝ որուն լեզուն անյարմար խառնուրդ մըն է իրմէ նախընթաց բոլոր գրողներու նկարագրական ձեւերուն, իր ժամանակի ձեւերուն և ուրիշ բառերու, որոնք իրմէ հընարուած կամ հայաքնակ ո՛ր և է հոգիի մը մէջ խօսուած, բայց միշտ առեղծուածային կերպով անիմանալի են հայերէնի մէջ: Եզնկաբանելու համար ուրիշ միջոց չեն գիտեր, և ուրիշ հնարք չեն գտած՝ բայց եթէ հաւատարմութեամբ օրինակել զինք, ինչպէս ըրած է բարեմտութեամբ Սարգիս Դնորհալի:

Ինչ կրնայ շահիլ հայերէնը Անցման շրջանի մատենագրութենէն: Ոչ շատ բան, անշուշտ: Թ. Քոթեհնաւորէն և Գ. Նարեկացիէն դուրս, ոչ ոք կատարեալ նախանշկար օրինակ մը կաղապարած է: Չեմ ուզեր ըսել թէ Քոթեհնաւոր և Նարեկացի դասընտիր օրինակագիրներ են, բայց նոր տեսակ մը կը կազմեն, անթերի, որուն հանելու անձնական ճաշակի կը մնայ, բայց որուն կրնայ նմանցուիլ նորութեան, ըրմահաճոյքի, արուեստի համար: Միւսնեւրէն պէտք է ընտրել, բառ կամ բան, ինչ որ ազնիւ է, ինչ որ յաջող է, ինչ որ կը յարմարակցի ազնիւ լեզուին: Մնացածը՝ ինչ որ աւելցուցեր են հայերէնի բառարանին մէջ, պիտի ծառայէ միայն նոյն դարու, նոյն անձի կեանքի կամ լեզուի պատմութիւնը հասկնալու:

Հ. Ն. ԱՆԻՐԻԿԵԱՆ

Շարապարեկի

Մ. ՊԵՇԻԿՍԻԱՆԵԱՆ

ԳՐԵՑ

ԱՐԾԱՆ ԶԵՊԱՆԵԱՆ

— 1894 —

Տաճկահայոց ամենէն սիրելի, համակրելի, ժողովրդականացած բանաստեղծներն են Դուրեան և Պէշկիթաշեան: 1894ին մեզի տուաւ պ. Չօպանեան Դուրեանի բանաստեղծութեանց և թատրերգութեանց հաւաքածոյն, վաղամեռիկ գրագէտին սրտայոյզ կենսագրութեամբ: Այսօր նոյն քննադատ գրագէտը մեզի կը ներկայացնէ Պէշկիթաշեանը՝ նկատելով զինքը իբրեւ գործիչ մը, վերածնութեան մղիչ մը և բանաստեղծ մը: Հիմայ Չօպանեանէն ունինք այս երկու բանաստեղծները, որոնք ապրեցան և պիտի ապրին հայ ժողովրդին հետ՝ միշտ խօսելով, երգելով և հառաչելով:

Պէշկիթաշեանը իբրեւ բանաստեղծ՝ եթէ չունի Դուրեանի խանդը, զգայնութիւնը, կիրքը՝ բայց «որքան ատեն որ ապրի հայ ազգը, մեր սերունդները (անոր) բանաստեղծութեանց մէջ պիտի ուսանին քաղցրադաշնակ զգացման և նուազաւոր հայերէնի գաղտնիքը. ինչպէս և անոր կեանքին մէջ պիտի գտնեն ազգանուէր գործիչի ամենէն օրինակելի տիպարներէն մին որ երկրագնդիս վրայ յայտնուած ըլլան»:

Այս այս տողերով գոցել կու տայ մեզ Չօպանեան իր գրքը. և այս մի քանի տողերն արդէն մանրակարն են թէ՛ ստուար գրքին և թէ՛ Պէշկիթաշեանի մեծ դէմքին:

Պէշկիթաշեանի կեանքը զրելը թերեւս այնքան պիտի չյոգնեցնէ ո՛ր և է գրագէտ մը, բայց պ. Չօպանեան՝ Բանաստեղծին դէմքին հետ մեզի կու տայ անոր ամբողջ դարուն պատմութիւնը, զոր յաջողապէս գրելը, պատկերելը պիտի տազնապեցնէր ո՛ր և է մասնագէտ մը: Եւ մենք կրկին կը գնահատենք Չօպանեանի այս գործը՝ վասն զի նա հոն անկողմակից պատմագիր մը կը դառնայ, ո՛ր և է ազդեցութենէ